

АЛЕКСАНДЕР ДУХНОВИЧ – ПРОДОВЖАТЕЛЬ ТРАДИЦІЙ РУСИНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Іштван Удварі

Язык Александра Духновича, автора русинського гімна, добрі простудований, и авторы сих многочисленных студій приходят на єдну думку: будитель русинського народа у своєю скоршуй творчости писав языком, близкым ид простонародному, наколь пuzдні ёго творы вказуют сильный вплив великоруського языка. Иншак кажучи: скорші творы писав тогдышным русинськым койне, інтердіалектним культівованым языком, опертым на дакотрі западні говоры, а пuzдні пудкарпатськым варіантом великоруського языка.¹ Авторы прекрасных языкознательських изглядовань – Петро Бунганич, Ёсіф Дзендзелівський, Микола Штець – студуют тему, головно, як діалектологи, и не занимают ся сопоставенєм языка Духновича ни з русинськыма літературныма традиціями, ни з языковым узусом того часу в документах єпископських канцеларень (мукачовської, пряшовської) и всяких уданях мукачовської грекокатолицької єпархії. Не уважає на проблему держаня літературної традиції у Духновича ани Франтішек Тіхий,² а педіг, природно, вун дуже важным держав изглядованя языка Духновича. Тему традицій пудкарпатського писаного циже літературного языка не рушили ани научники, котрі розвивали концепт єдиногo великоруського языка.³

Видав, авторы студій так розважовали, же зачим русинський літературный язык не був кодифікованый, нормалізованый, та неє што изглядовати язык Духновича в аспекті держаня традицій. Из тым думанєм не мож ся согласити. И до Духновича Русины мали літературный язык, и Духнович уже читав старші книги, за котрі, аж

¹ За бібліографієв на сю тему поз. **Штець М.** (ред.): Олександр Духнович. Матеріали наукової конференції. Пряшів, 1965. 151–191; 328–330; 352–362.

² Поз. **Франтішек Тіхий:** Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі. Переклад з чеської: Л. Белей, М. Сюсько. Ужгород, 1996. 61–71.

³ **Георгий Геровский:** Язык Подкарпатской Руси. Москва, 1995. 56–65.

бы го зазвідали, повів бы: сесе написано языком нашего малого народа. Уд зачатку XVIII. столітія до вуступеня Духновича уд русинських авторув Мадярцины появило ся много книг, передусёго у Тирнаві и Буді:⁴ букварі, катехізмы, збирькы казань. Урядный язык мукачовської, а пак и пряшовської епархії був, поруно з латинським, русинський язык, компонентами котрого были літургійный церковнославянський язык и русинський народный язык, а уд 60-х літ XVIII. столітія давноукраинський язык церковных канцеларень Галичины. Великооруські языкові елементи у творах русинського писемства появляють ся кунцём XVIII. – зачатком XIX. столітія, а кунцём XIX. столітія они ся чинят міродатнов компонентов русинського писемства. Прото, побуч из елементами церковнославянськыма, все и на вшиткых уровнях языка у продуктах русинського писемства вказуют ся даності народного русинського языка.⁵

Пропорція и поміра спомянутых компонент у русинськым писемстві становила ся не граматиками, ай практиков хуснованя языка особами из высокым соціальным престижом. Язык авторув додухновичовських, пудля моих замерыковань, був пуд силным впливом узуса епископських канцеларень. Документы епископських канцеларень (уббіжники, статуты) природным путём давали читателю міру, вказію літературного языка. Туй не мож лишити вон позорности тот факт, же у XVIII. столітію пятеро мукачовських епископув (Ёсіф Годермарський, Гавріил Блажовський, Сімеон и Мануил Ольшавський, Андрій Бачинський) родили ся и дустали воспитаня на западных русинських теріторіях (днись Словакія), а пирві четверо конкретно у Спішу.⁶ Прото практична норма, котру хусновали Русины,

⁴ Подробно за тото поз. **Király Péter:** A közép-kelet-európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása. (A budai Egyetemi Nyomda kiadványainak tükrében.) 1777–1848. Nyíregyháza, 2003.

⁵ Подробнійше поз. **Иштван Удвари:** Русинская официальная письменность в Венгрии XVIII века. In Русины: Вопросы історії и культуры. Пряшов, 1994. 59–79; **Udvari István:** Ruszin (kárpatukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1995.

⁶ Просит ся в окремое изглядованя, же чом духовники из западных русинських теріторій были нагулько успішні. По думці автора сих рядкув, тото поззано из ліпшыма возможностями школованя, заробку, а видав, и з тым, же западні Русины были силнійші, бізувнійші в унії.

у значній мірі має елементи західних русинських говорів. У тлум ся легко пересвідчиме из граматикы Арзенія Коцака,⁷ из букваря Іоана Куткы⁸ и ёго катехізма.⁹

Грамматика Коцака убстала у рукописі, так не могла мати слідній вплив на русинське писемство, ани на практику языка Духновича. Иншак было из творами Іоана Куткы, из котрых ся Духнович учив, котрі у ході студій, та и пуднійше уддїєвали на язык Духновича,

⁷ Повный текст граматикы поз. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 15. 2. т. 73–332; поз. Дзензелівський Й. – Ганудель З.: Грамматика Арсенія Коцака. Там же. 5–71.

⁸ Поз. [Іоаннъ Кутка]: Букварь языка русаго съ прочімь руководіємь начинающіхъ оучитися. Въ Будинѣ, 1797, 1799, 1815, 1846. Букварь уданя 1799-го года факсімілно переуданый у Нїредьгазі (1998). Подробнійше поз. Удварі І.: Образчики з історії пудкарпатських Русинув. XVIII столітіє. Изгладованя з історії культури и языка. Ужгород, 2000. 173–183 (дале: ОПР). Правда, у букварю автор не зазначений, айбо особа ёго еднозначно прояснят ся из того, же друга часть книги, катехізм, слово до слова, буква до буквы повтарят соудвітну главу катехізма Іоана Куткы, вуданого у Буді 1801-го года. Язык третїї части букваря (Наука свѣтска), опертый на говор сівероземплинського села Суков (Словакія), де ся родив автор. Из сим букварём русинський народный язык прийшов и до школ. Учив ся из нѣго и Александер Духнович. Из сѣго мож відіти, же не вустоит своє місто тото вульгарномарксістичное упрошеное никаня, же русинський язык нигда не був хуснований у школных учебниках; **Михаил Капраль**: Издания Иоанна Кутки в истории русинского литературного языка. *Studia Russica XVII*. Budapest, 1999. 284–290.

⁹ Іоан Кутка склав два катехізмы, еден великий, а другый малый, и вудав їх у Буді, у печатни пештського всеучилища. Малый катехізм має 180 бокув, поз. **Іоаннъ Кутка**: Катехисісь малый или наука православно-христїанская сокращенная во благочестное воспитаніє юношества дієцесїи Мункачовскїя, составленная в Оунгварѣ. В Будинѣ градѣ, 1801. (Факсімілно появил ся у Нїредьгазі 1997-го года.) Сись катехізм, што ся дожив 14 (!!!) вудань – ключовой твур. У едном уббіжнику из 1802-го года епископ Андрий Бачинський росказує, жебы сись катехізм був куплений фарами про каждого кантора. Языковый вплив сѣго твора, написаного у «серидном стїлю» був величезный, поз. Удварі І.: Карпаторусиньска ключова робота зачатку XIX ст. In *Русин*. 1997. ч. 5–6; 38–39; ОПР. 183–196; Сись катехізм появил ся и у вариантах сериднѣго обсягу. 2-е такое вуданя было 1903-го года, поз. Средній катехізмъ, составлень в употребленіє народныхъ школь епархїи Мукачевской. Изд. Второе. Унгварь, 1903. В імприматурі Юлії Фірцак, епископ мукачовський, пише: «Средній Катехізмъ составлень бл. пам. Іоанномъ Куткою, кафедрального храма нашего каноникомъ, дополненъ же Александромъ Микитою... Оунгварь, 3-го юля 1901.» Серидній катехізм задержав язык и стіль малого катехізма Іоана Куткы из 1801-го года.

тадьже складуючи букварь, читанку и катехізм, вун очевидно перепозирав и послужив ся творами Куткы, што дожили ся многих переудань. Єднозначно за се свідчит удана 1847-го года у Будї про зачаточники *Книжиця читалная...*, у котруй часть примірув переберат уд Куткы. Сяк, на 15-м боці читанкы видиме примір, взятий из букваря Куткы: **Бой-ся Бо-га, тво-ри бла-го, не сты-ди-ся ни-ко-го.** У своєм по великоруськы писанум автоживотописі Духнович споминат за букварь, из котрого ся у малости вчив, се очевидно букварь, уданий мукачовськов епархієв, складеный каноником тої епархії. Ся тема може быти предметом окремої студії.

Из сим вступом прихожу на тото тверженя, же часть елементув языка Духновича, котрі ся оцінюють як простонародні, появила ся уже скорше у русинських учебниках, може ся провказати и у творах авторув, котрі ся виховували не на западнуй русинськуй теріторії, прото діалектізмами, говурныма елементами чажко ся може назвати. Очевидно, же Духнович радше хусновав такі елементы русинської народної бисіды, котрі уже ся трафляли у ёго предходникув, и котрі мож было держати за компоненты писаного языка.

Сесю проблему у рамках нынїшної статї можу лем зарисовати, даючи почуствовать, же без знатя творув предходникув Духновича, а головно Іоана Куткы и Михайла Лучкая, не мож дустати адекватный образ из Духновичовой творчости, а передусёго из языка ёго скоршых творув. Сись круг проблем приводит нас на думку, же было бы надзвічай важно розробити прогресивный, модерный концепт історії русинського літературного языка.

У моєй статї іду історичныма слїдами слов **про** [про, **прошто**] и **позор** уд їх первого появеня ся. Оба слова – органична часть языка Духновича. Первый раз хуснуют сесї слова спішські єпископы (Лемкы) у своих уббіжниках, сяк пак они ся росширили на цілу русинську языкову теріторію. Уд половкы XVIII. столїтія уже мож їх відіти и в рукописах, постаючых на восточнорусинськуй теріторії. Оба сесї слова, по природі своєю канцеларізмы, уже кунцём XVIII. столїтія появляють ся у печатаных творах Іоана Куткы, куды трафили ниякраз не случайно, ниякраз не нагодов, ай зато, же узус, практика прияла їх, и так были оцінині як елементы літературного, вадь хоть лем писаного языка. Сесї слова ведно из многыма иншыма

через букварь и катехизмы Іоана Куткы трафіли у язык иншых русинських авторув, так можеме їх найти у Михайла Лучкая,¹⁰ у збирьці казань Стефана Мустяновича.¹¹ Употребляв оба слова Антоній Годинка,¹² а ныні сут они обычными елементами літературного языка Русинув Словакії,¹³ вказуються у русинських словниках¹⁴ и літературных творах.¹⁵

Перед тым, як дати податкы, хочу окреме повісти за епископські уббіжники, котрі ладили в канцеларни епископа, и котрі были у правум смыслі ціркуларами. В епархіальной канцеларни справили тулько копій, кульких соборув ся дотыкало содержания, пак загнали на адрес протоєриюв. Протоєрий, прочитавши уббіжник, вадь заганяв го дале на фары, вадь, конкретізуючи «высшу распорядку», сам искладовав уббіжник про свуй собур. Сяк каждый фарарь мусів прочитати уббіжник, переписати го у протокол и розголосити вірникам у цирьковли. Дакотрі елементы западнорусинських (лемковських)

¹⁰ Податкы за творы Михайла Лучкая поз. дале.

¹¹ **Стефанъ Мустяновичъ:** Недѣлныя проповѣди. Львовъ, 1856, поз. **Евменій Сабовъ:** Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ Унгварь, 1893. 67–68.

¹² **Сокрыницький Сирохманъ:** Утцюзнина, газдуство и прошлость южно-карпатських Русинувъ. Час и місто уданя не зазначены. Репрінт появеный у Нїредьгазі 2000-го года; **А. Годинка:** Русинсько-мадярський словарь глаголув. Ниредьхаза, 1991.

¹³ Поз. **Крайняк Франтішек:** Малаый грекокатолицький катехізм про русинськы діти. Пряшів, 1992. Напримір: Прошто мы на тім світі? Прото, чтобы ми Господа Бога познали, любили, жили як наказують його заповіді 11; **Панько Юрій** (ред.): Орфографічний словник русиньского языка. Пряшів, 1994.

¹⁴ **Ласловъ Чопей:** Русько-мадярський словарь. Будапешть, 1883; **Стефан Попович:** Поруналный русинсько-мадярсько-руско-украинський словарьчик. Мукачово, 1999.

¹⁵ Елемент *прото*, предложку *про* видиме и в послідній русиньскуй грама-тиці з теріторії Пудкарпатя, поз. **М. Алмашій – І. Керча – В. Молнар – С. Попович:** Материнський язык. Мукачово, 1999. 37; поз. щи: **Панько Юрій – Василь Ябур:** Правила русиньского правопису. Пряшів, 1994. 103.

говорув через уббіжники ширили ся на русинські відикы, лежачі дале на восток.¹⁶ Ид сякым припадают и два слова, котрі пробераю дале.

Позор – словацкої генезы, трафлят ся у говорах Лемкув. Ёго значеня: увага; из глаголами *дати* и *мати* дустає значеня: брати на увагу што, мерьковати на што; сокотити ся чого. Як канцеларизм появлят ся вперві 1773-го года в уббіжнику мукачовського епископа Сімеона Ольшавського (?–1734–1737): «на тое бодрено и опасно каждый протопоп повинен позор дати».¹⁷

Нож, росширення лемкізма, нині хуснованого у варіантах *позур/позіур* на булшуй части Пудкарпатя, зачало ся из уббіжника Сімеона Ольшавського, родака зо Спіша.

Трафляеме на сесе слово и в єднум из уббіжникув (20. новембра 1740) далшого мукачовського епископа, Гавріила Блажовського (?–1738–1742): «абы чесность твоя сам там позор на той часі дав»; «и чесность твоя дай позор, ежели бысте померковали».¹⁸

Як канцеларизм видиме го 1750-го года и на восточнорусинській території. Драгово, 4. октовбра 1750: «бо вѣд того є чесне село и славная вармедя, которѣи на ледаякое дѣло позор мают».¹⁹

Фігурує сись канцеларизм в уббіжниках Мануила Ольшавського, Іоана Брадача²⁰ и Андрія Бачинського,²¹ у письмах Мануила Ольшавського,²² находит ся и в уббіжниках протоерия Михайла Грігашія (1758–1823), родившого ся и служившого на восточнум Пудкарпатю. У

¹⁶ Ближе за се поз. ОПР. 243–250. Пор. **Иштван Удвари**: Окружные послания Михаила Григашия (1758–1823). Материалы к истории карпаторусинской письменности. *Studia Slavica Hungarica* 40 (1995).

¹⁷ Поз. **Іоаннь Дулишковичъ**: Историческія черты Угро-Русскихъ. II. Унгваръ, 1875. 99.

¹⁸ Поз. Бібліотека Мадярської Академії Наук. Наслїдство Антонія Годинки. MS 4818–4819.

¹⁹ Там же.

²⁰ Поз. **Василій Гаджега**: Пастырский лист Іоанна Брадача о науочованю дѣтей из рока 1762. Подкарпатська Русь. VI. (1927) 136.

²¹ Поз., приміром, **Иштван Удвари**: Кириличні уббіжники мукачовського епископа Андрія Бачинського. Збирька жерел про студії русинського писемства. т. I. Ніредьгаза, 2002. 134.

²² **Антоній Романувъ**: Переписка епископа нашего бл. п. Михаила Мануила Олшавського †1767 зь тогдашними гуменами: Гедеоном зь Пазиномъ и Йоаникиємъ зь Скрипкомъ. Жовква, 1934. 15, 17, 24, 29–30.

сёго послідного, приміром (15. януара 1818): «На сіе дѣло по вселаскавѣйшому розказу царскому дадут позор».²³ У Михайла Лучкая у двотомнуй збирьці казань, многораз исстрітима сесе слово, приміром: «Но не токмо наше добро желает на других дѣла позор дати»;²⁴ «дайме и зато позор, что бы так и нас распалили словеса церковные на всякое дѣло благое».²⁵

У Лучкая трафит ся и такое реченя, де сут оба изгядовані слова: «Оуразумѣлисте такожде, великое несходство скупости со чистым Хрістіанством, дайте позор, и прото да вѣчное веселіе не оутратите про мимоходящее...»²⁶

Прото – трафлят ся у говорах Лемкув. Ёго значеня: зато, зато же.

Слово ся утворило из предложкы *про* и містоназивника *то*, и там, де ся трафлят, мож відіти и хуснованя предложкы *про* и звідального слова *прочно/прошто*. Межи восточнославянськыма языками, як зазначив Тіхий, трафлят ся лем у русинськум. Автор, усилюючи ся найти у пудкарпатських русинських авторув што лем мож булше чехізмув, чехословакізмув, бере слово *прото* за результат чехословацкого (!!!) впливу. Сись изгядователь, што держит ся концепта чехословацкого народа и языка, вказує на хуснованя слова *прото* многыма русинськыма авторами.²⁷

Первый раз трафлят ся у письмі єпископа Гавріила Блажовського (20. новембра 1740): «прото не надобно вам там ити».²⁸

За єпископа Андрія Бачинського сесе слово уже знають и на восточнум Пудкарпатю. У Гукливській хроніці Михайла Грігашія можеме прочитати: «люде из голоду пухли... прото дав бів оу сеси стороны провадити зерна» (1786); «Сѣна еден возокъ оу Верховинѣ за шѣсть золотых оугорских не мож было купити, прото хыжы и стайнѣ а

²³ Поз. Бібліотека Мадярської Академії Наук. Удкладалня рукописув. MS 4817/10. Поз. ОНР. 257.

²⁴ **Михайль Лучкай**: Церковныя бесѣды на всѣ недѣли рока на поученіе народное въ церкви парохіяльной оунгварской казанны. Въ Будинѣ, 1831. I. 123.

²⁵ Там же. 108.

²⁶ Там же. 253.

²⁷ Поз. **Франтішек Тіхий**: Розвиток... 58, 71.

²⁸ Поз. Бібліотека Мадярської Академії Наук. Наслідство Антонія Годинкы. MS 4818–4819.

оу послѣдок и маргу подерли; слѣдующаго паки лѣта и яри, прото же ... сѣвба погорѣла оу Дебреценѣ и поза Тису по дванадцять золотыхъ нѣмецкихъ еден кобел жита платили» (1795).²⁹

Слово *прото*, природно, найдеме в уббіжниках Андрія Бачинського³⁰ и Михайла Грігашія, хусновав го и Михайло Табакович, мараморошсїготський фарарь, мараморошський протоерий: «прото его царское величество слѣдующая їзволило оустановити...» (1819).³¹

Из словом *прото* стрїтима ся и у граматичї Михайла Лучкая,³² а в уже спомянутуй двотомнуй збирьцї казань трафит ся такой на каждом другом боцї.

На боцї 147 граматикы Лучкай пише, же Русины хуснуют слово *про* из акузативом, наприклад: «про твою землю душу не оутрачу». ³³ На далших боках щи видима: «прото между всѣми найдолше живу». ³⁴

Заслужує на позур товкованя Лучкая, де говорит, чом ани библійный церковнославянський язык, ани русинський народный язык не хоче хусновати, ай хоче ити середнім путём. «Язык со всѣм простый прото не оупотреблях...»³⁵ «Стїл же библическїи не легко поразумѣается. Средним путем безопасноснѣше ити, мнѣ видѣлося. Что по руски изрядно віражается, а что из библическаго легко разумѣется оупотребляти смыгаль есмь ся. Сам бо народ рускїи со всѣм простїи язїк во церкви не любит, но тѣшится средним. Мое же намѣренїе біло разумѣтельно бесѣдовати и оучити.»³⁶

Згорення. Дотычно слов *позор*, *прото* [*про*, *прошто*] могли сьме ся пересвідчити, же сесе были органичні елементы русинського літературного языка уже до Духновича. Не мусима їх у творах Духновича оцїневати як діалектизмы. Ид сѣму кругу слов бых

²⁹ Поз. Біленький Я.: Угроруські літописні записки. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. т. 104. (1911) 73–82.

³⁰ Поз., приміром, Іштван Удварі: Кириличні уббіжники... 81, 92, 105, 132.

³¹ Поз. ОНР. 269.

³² Поз. Michael Lutskay: Grammatica slavo-ruthena... Budaе, 1830. 157. Перевдана факсімілно: Кїев, 1989.

³³ Там же. 147.

³⁴ Там же. 157.

³⁵ М. Лучкай: Церковные бесѣды... Предисловіе.

³⁶ Там же.

приключив ищи такі, нахожовані у Духновича: *проуказати, усиловный, усиловатися, глядати, кед, тазда, таздыня, хосен, вшитко, вшелякый, о/укламати, нигда, ганба, могол, весь, тото* тай подобні. Жебы сьме ліпше розуміли язык Духновича, мусиме зважити на вшиткі творы, вудані у Мукачовській епархії, написані «сериднім стилём»: букварі, катехізмы, збирькы казань итп. – што могли уддїевати на розвиваня языка. Межи сима щи раз бых припомянув катехізм Іоана Куткы, уже много раз испоминаный. Сись твур перештудіровав ем, переудав ем факсімілно и держу го ключовым. Догдеедно слово, догдеедно вусловеня малого катехізма ту и там ся трафлят у языку Духновича, тадьбо из сїї книги вун ся у малости учив, у семінарії навчив ся ю на-память, а у своій службі духовника готовив из нїї молодых вірникув на побраня. Сяк никаючи, измежи народнобесїдних слов и вуразув Куткового букваря и катехізмув, ани єдно не держу у творах Духновича діалектізмом, бо из їх хуснованём автор продовжив літературно-языкові традиції.